

Aleks (Oleksiy) Karamanov

Magister historii, doktor nauk pedagogicznych, docent w Katedrze Pedagogiki Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Iwana Franki. Urodził się w 1974 r. we Lwowie. Ukończył z wyróżnieniem Lwowski Uniwersytet (Wydział Historyczny). Autor ponad 180 artykułów z problemów historii oświaty, edukacji wielokulturowej, problematyki celów edukacji szkolnej, edukacji muzealnej i wystawiennictwa. Brał udział w wielu projektach, konferencjach i pracach badawczych w Ukrainie, Rosji, Polsce. Laureat konkursu pamięci W. Wołkowińskiego *Muzea i muzealnictwo w Ukrainie* (2010), laureat stypendiów Gabinetu Ministrów Ukrainy (2009-2011), uczestnik programów grantowych w Polsce, Rosji, na Słowacji, Litwie. Kierownik Laboratorium Pedagogiki Muzealnej Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Iwana Franki.

Specyfika organizacji procesu **edukacyjnego w muzeum** **w kontekście psychologicznych** **mechanizmów „zapamiętywania”** **i „zapominania”**

Wstęp

Obecny kryzys edukacji spowodowany zderzeniem różnych podejść i paradygmatów w dyskusji nad kryteriami efektywności procesu edukacyjnego, organizacji różnych kontekstów nauczania, determinuje poszukiwanie nowych narzędzi, metod i form pracy z młodzieżą. Należy zauważyć, że takie poszukiwania nie zawsze prowadzą do pożądanych i oczekiwanych rezultatów, ponieważ każde nowe pokolenie różni się nie tylko w sposobie myślenia i postrzegania informacji, ale również w budowaniu własnego systemu ideałów i wartości, rozumienia historii, relacji z innymi ludźmi.

W związku z tym w pierwszej kolejności istnieje potrzeba podkreślenia związków między edukacją a kulturą, co oznacza zwrot w kierunku praktyk muzealnych, które są w stanie budować nowe relacje między wartościami przeszłości, nowoczesnymi wyzwaniem i najnowszymi wyobrażeniami przyszłości.

Muzeum jako centrum kształtowania, prezentowania i poznawania przeszłości, a tym samym pamięci historycznej i zbiorowej, jest niezbędne do organizacji skutecznej komunikacji między ludźmi. Dotyczy to szczególnie uczniów i studentów, ponieważ uczą się i wchodzą w interakcje z innymi, aktywnie uczestnicząc w zajęciach edukacyjnych, i wzbogacają się o nowe doświadczenia. Niezwykle ważne jest dla nich ciągle zwracanie uwagi na aktualne problemy społeczno-kulturowe przeszłości i teraźniejszości.

Wyżej wymienione problemy były przedmiotem badań takich autorów, jak: U. Altermatt, F. Ankersmit, P. Chatton, M. Halbvaks, L. Imenova, T. Kranz, G. Lebedeva, P. Nora, L. Pratt, P. Ricoeur, A. Shevtsova,

A. Ziębińska-Witek, G. Żuk, i innych naukowców, którzy rozważali różne aspekty reprezentacji pamięci historycznej i jej mechanizmów.

Celem artykułu jest wskazanie specyfiki procesu edukacyjnego w przestrzeni muzealnej w świetle psychologicznych mechanizmów zapamiętywania (*recalling*) i zapomnienia (*forgetting*) informacji, prezentowanej w muzeum oraz związanej z otaczającym społeczeństwem.

Muzeum i manipulowanie polityką pamięci

Zauważamy, że kwestia projektowania polityki pamięci w przestrzeni muzealnej staje się coraz bardziej znacząca. Głównie w muzeach na terenach byłego ZSRS reprezentacja polityki pamięci nie jest z natury neutralna, ale ma charakter konfliktowy, ponieważ sprowadza się albo do bezrefleksyjnej gloryfikacji przeszłości, albo jeszcze większego bezkrytycznego wychwalania teraźniejszości na korzyść interesów określonych grup społeczno-politycznych. Jednocześnie, z drugiej strony, konflikt w muzeum przyciąga zainteresowanie zwiedzających¹.

W rezultacie przestrzeń muzealna staje się centrum żonglerki faktami historycznymi, wydobywając z ogólnego kontekstu przypadkowe fragmenty historii, uciszając z jakiegoś powodu lub zmniejszając wartość znanych wydarzeń z przeszłości.

Problem ten jest na tyle oczywisty, że każe zastawzić się nad tym:

- Dlaczego zwiedzający przybył do muzeum?
- Co przede wszystkim skłoniło go do przyścia do muzeum?
- Jakie osobiste znaczenia chce znaleźć w muzeum?

Często można zaobserwować rozbieżność między oczekiwaniami zwiedzającego a tym, co oferuje muzeum. Zwłaszcza w warunkach, kiedy znajdzie się on w opresyjnej przestrzeni, wypełnionej niejednoznacznymi przekonaniem, która nie bierze pod uwagę jego systemu wartości, przekonań, orientacji, poglądów czy też faktycznego stanu psychicznego. Jeśli muzeum poprzez wyznaczonego przewodnika lub edukatora muzealnego apeluje do określonej grupy wiekowej, etnicznej bądź religijnej, formułując perswazyjne zwroty retoryczne, należy być szczególnie ostrożnym, a wręcz sceptycznym i krytycznym.

Środki te można porównać z różnymi muzealnymi politykami pamięci, kiedy osobiste wspomnienia jednostki są nieustannie konfrontowane z grupą społeczną, w której ona funkcjonuje; kolekcja muzealna jest interpretowana jako pewna figura pamięci; muzea „stawiają opór zarów-

» 1 A.A. Shevtsova, I.A. Grinko, *Konflikt v muzeynom prostranstve: mehanika i tendentsii*, „Konfliktologiya / nota bene” 2017, nr 3, s. 67-81.

no bezwiednemu odrzucaniu przeszłości w życiu codziennym, jak i świadomemu wymazywaniu w pamięci funkcjonalnej”².

Moim zdaniem, dość często podczas zwiedzania muzeum pojawiają się elementy manipulacji świadomością zwiedzających, która może objawiać się poprzez:

- skuteczność stosowanych metod manipulacji;
- ukrywanie niepożądanych informacji;
- zniekształcenie informacji w procesie jej przyswajania;
- tworzenie pożądanых informacji i kształtowanie odpowiedniego wrażenia;
- celową dezinformację adresata manipulacji;
- wykreowanie informacji i bazowanie na niej³.

Informacje błędne i nieprawdziwe, wyrwane z odpowiedniego kontekstu, wzmacniane przywoływaniem różnych obrazów z przeszłości oraz skonfrontowane z eksponatami muzealnymi stają się niebezpieczne przez fakt, że starają się zachwiać, zmienić lub tłumić pamięć o pewnych wydarzeniach u konkretnych grup zwiedzających, nazywając je przy tym archaicznymi, niemodnymi czy też przestarzałymi lub też obejmując te wydarzenia swoistego rodzaju tabu⁴.

Tego rodzaju procedury zwracają uwagę na istnienie jawnej lub ukrytej oficjalnej prezentacji historii, która często jest projektowana przez władze publiczne.

Dowodem takiej polityki może być brak prezentacji dat i ważnych wydarzeń z przeszłości, niewygodnych dla panującego w danym czasie reżimu politycznego, czy manipulacje nomenklaturą muzeów. Przykładem tego mogą być muzea, które nagle zmieniają swoją nazwę; lekceważenie lub zmniejszanie roli muzeów wojskowych; uznanie pewnego okresu w historii za czas kolonizacji lub okupacji, brutalna ingerencja władzy w sprawę religii i kościołów itp. Jaskrawym dowodem na to może być zmiana nazwy Muzeum Wielkiej Wojny Ojczyźnianej w Kijowie (Ukraina) na Muzeum Historii Ukrainy w II Wojnie Światowej oraz odpowiednia zmiana priorytetów ekspozycji, kiedy bezsporna gloryfikacja bohaterstwa narodu radzieckiego zostaje zastąpiona przez nacisk na *przeciwstawianie się* (gra planszowa 2364... dla nastolatków i dorosłych, stawiająca zwię-

» 2 Cyt. za: M. Kudelska, *Kolekcje muzeów sztuki nowoczesnej i współczesnej a problem polityki pamięci*, „Zarządzanie w Kulturze” 2018, nr 19, z. 2, s. 188-190.

» 3 V.P. Sheynov, *Manipulirovanie soznaniem*, Harwest, Minsk 2010, s. 295.

» 4 A. Kiridon, *Muzeyi yak institutsiyi pam'yati*, [w:] *Ukrayina–Evropa–Svit. Mizhnarodniy zbirnik naukovih prats*, pod. red. L. M. Alexiyevets, Seriya: *Istoriya, mizhnarodni vidnosini*, Ternopil 2015, Vyp. 16(1), s. 196-197.

dzającego wobec niejednoznacznego wyboru – być „bohaterem” lub „wrogiem ludu”), *odwoływanie się do tragedii zamiast pozytywnych emocji* (wystawa *Wyrwane korzenie*, na której niewątpliwie negatywne historie przesiedlonych Ukraińców przesłaniają sukces zjednoczenia Ukrainy), *akcentowanie porażki zamiast zwycięstwa* (wystawa *(Nie) zapomniany przyczółek*, której swoistym motywem przewodnim są słowa: „Zwycięstwo... Błąd... Tragedia... Co to jest? Po prostu wojna...”)⁵.

Muzeum i prezentacja historii: zmiana podejść

Oczywiście, wszystko w prezentacji historii wymaga zmiany podejścia, ale nie diametralnie zafalszowanej interpretacji. Zjawisko to ignoruje fakt, że ludzie, którzy reprezentują inną epokę, mogli szczerze wierzyć w swoje ideały, w ich realizację w przyszłości, żyć zgodnie z własnymi zasadami i przekonaniem. Dlatego mają pełne i niezbywalne prawo do odpowiednich wspomnień i osobistych historii, a także własnych poglądów.

Znane są przykłady zbiorowej „amnezji”. Jednym z nich była „polityka zapomnienia” w Hiszpanii uprawiana przez dwadzieścia lat po upadku dyktatury gen. Franco. Zapominanie w niektórych przypadkach można więc uznać za „normę”, jako „zbawienne zapomnienie”, które neutralizuje wiele traumatycznych wydarzeń współczesnej historii, chroniąc jednostki przed utratą własnej tożsamości⁶.

Wiele muzeów często stara się intensyfikować swój informacyjny potencjał, tworząc oryginalne prezentacje, poświęcone różnym wydarzeniom historycznym. W szczególności mam na myśli tak zwane „nowe muzea”, które projektują swoją przestrzeń, interpretując przeszłość poprzez wizualną i niekiedy dźwiękową mieszaninę obrazów, znaków, symboli. Przykłady takich muzeów to: Muzeum Powstania Warszawskiego w Warszawie, Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, Europejskie Centrum Solidarności w Gdańsku, Polin – Muzeum Historii Żydów Polskich w Warszawie, Brama Poznania ICHOT w Poznaniu.

Często nie możemy w sposób obiektywny ocenić tych realizacji, ponieważ nierzadko mają one mniej lub bardziej jednoznacznie określoną orientację polityczną, odpowiadającą aktualnie dominującej ideologii i kierunkom polityki rządu. Służą one także do obniżenia napięć w społeczeństwie. W tym sensie można je potraktować jako „zawory bezpieczeństwa”, które redukują temperaturę politycznego sporu.

» 5 Narodowe Muzeum Historii Ukrainy w II wojnie światowej, <https://www.warmuseum.kiev.ua/#news> (dostęp: 20.02.2019).

» 6 G.V. Lebedeva, *Pamyat i zabvenie kak fenomeny kultury*: avtoréf. dis.... na soiskanie nauch. stepeni kand. filoz. nauk: spets. 09.00.13 „Religiovedenie, filosofskaya antropologiya, filosofiya kultury”, Ekaterinburg 2006, s. 20-25.

Poszukiwanie prawdy i powrót do przeszłości aktualizują w przestrzeni muzealnej odwołanie do mikrohistorii, pamięci i różnych projektów autobiograficznych⁷, dotyczące osób, które żyły w danym okresie historycznym i były bezpośrednimi świadkami różnych wydarzeń. W rzeczywistości historia ludzkiego życia odzwierciedla pamięć kulturową w znacznie większym stopniu niż przez procesy polityczne na dużą skalę.

W tym kontekście należy podkreślić, że „przeżycie” i przeżywanie przeszłych wydarzeń w przestrzeni muzeum prawie zawsze musi postawić każdą osobę przed wyborem, zmusić ją do przemyślenia różnych problemów terażniejszości i wyciągnięcia odpowiednich wniosków, aby nauczyć się tolerancji, empatii i bezstronności wobec innych, żeby nie powtarzać błędów historii.

Właśnie dlatego w trakcie interakcji muzealno-edukacyjnej ważne jest, aby wiedzieć i brać pod uwagę, a jeśli to konieczne, podkreślać znaczenie stosowania następujących mechanizmów psychologicznych:

- „zapamiętywania” (*recalling*) (kiedy społeczeństwo stosuje praktyki komemoratywne, związane z pozytywną lub negatywną oceną pewnego czasu lub okresu historycznego, różnych faktów i procesów historycznych);
- „zapominania” (*forgetting*) (kiedy w myśli politycznej warunkowo i nieoczekiwanie „znika i ginie” pewien okres historyczny, który z różnych powodów jest „niewygodny”, niezrozumiały i niepotrzebny obecnej władzy).

Zaznaczone mechanizmy pozwalają przewodnikowi i edukatorowi muzealnemu w trakcie zajęć muzealnych mówić o pewnych zjawiskach historycznych, procesach społeczno-politycznych i kulturowo-historycznych w sposób nierównomierny, biorąc pod uwagę potrzeby różnych grup zwiedzających.

Jednak i tutaj zalecana jest duża ostrożność. Wykluczenie, niedowartościowanie lub przesadne uwypuklanie faktów często buduje w wyobraźni ludzi negatywne projekcje i scenariusze, które mogą stworzyć niepożądany rezonans w świadomości publicznej na skutek manipulacji, tworzenia sprzyjających warunków do nadmiernego upolitycznienia faktów historycznych, deklarowania prowokacyjnych oświadczeń i promowania „bezkompromisowych” rozwiązań. Jak wskazują naukowcy, z tego faktu wynika delegitymizacja, polegająca na tym, że każda kolejna władza może konstruować własną pamięć zbiorową⁸.

» 7 *Ibid.*, s. 20-25.

» 8 M. Kudelska, *Kolekcje muzeów sztuki...*, s. 190.

Mechanizmy „zapamiętywania” i „zapominania” są bardzo ważnymi elementami, które wyraźnie manifestują się na konkretnych muzealnych wystawach z różnymi interpretacjami ich historii.

Rozważmy na przykład dwa kolejne muzea ukraińskie – Muzeum Sławy (Chwały) Partyzantskiej (Nierubajskije Katakumby) w Odessie i Muzeum Wojny Wyzwoleńczej Ukrainy we Lwowie. Oba muzea prowadzą dyskurs wyzwolenia, który jest rozumiany inaczej, w różny sposób, nawet w tym samym kraju. Pierwsze muzeum, jedno z niewielu na Ukrainie podziemnych muzeów, gloryfikuje dokonania radzieckiego ruchu partyzanckiego. W Muzeum prezentowane są przedmioty z życia partyzantów: archiwalne dokumenty, fotografie i rzeczy osobiste. Część podziemna umieszczona jest w niedużej, specjalnie wydzielonej części kopalni. Na podstawie relacji naocznych świadków została odtworzona działająca w niej w czasie II wojny światowej baza partyzantów, która składała się z: łaźni, kuchni, strzelnicy, sztabu, osobnych pomieszczeń do spania dla mężczyzn i kobiet, świetlicy i arsenału⁹. Muzeum przedstawia dzieje zmagania partyzantów, akcentując *zapamiętywanie* wydarzeń historycznych związanych z miejscem, w którym zostało urządzone.

W drugim muzeum główny nacisk położony jest na historię walki o wyzwolenie niepodległego państwa ukraińskiego soborowego w XX wieku. Muzeum prezentuje historię sportowych organizacji młodzieżowych „Sokil” i „Sicz”, dokumenty i broń żołnierzy Ukraińskiej Armii Galicyjskiej, działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów, Ukraińskiej Powstańczej Armii, Dywizji SS Galicja itd. Często ta historia ma wymowę gloryfikującą, prezentując tylko jeden punkt widzenia, jednostronną ocenę dwuznacznych postaci historycznych, bez głębokiej oceny kontrowersyjnych faktów, co pozwala nam mówić o mechanizmie *zapominania*¹⁰.

Projektowanie osobistej przestrzeni muzealnej

Od tego, do jakich mechanizmów psychologicznych odwołują się twórcy wystaw, zależy charakter projektowania przez zwiedzającego osobistej przestrzeni muzealnej, która może zawierać następujące elementy:

- *pamięci kulturowej* rozumianej jako sposób na zachowanie przeszłości współcześnie i stanowiącej gwarancję ciągłości procesu historycznego;
- *pamięci korporacyjnej* traktowanej jako zróżnicowana wiedza na temat bogactwa różnorodnych historycznych doświadczeń, praktyk i stanowisk;

» 9 Muzeum Partyzantskiej Sławy (Nierubajskije Katakumby), https://www.tic.in.ua/?page_id=6852&lang=ru (dostęp: 20.02.2019).

» 10 Muzeum Wojny Wyzwoleńczej Ukrainy, http://www.lhm.lviv.ua/ekspozyciji/muzey_vyzvolnoyi_borotby_ukrainy.html (dostęp: 20.02.2019).

- *pamięci społecznej* jako integralnego składnika kultury współczesnej, aktualnych i przyszłych konstruktów społecznych, socjalizacji różnych pokoleń, grup i narodów;
- *pamięci konkretnych zdarzeń i historycznych postaci*, które mogą zaktualizować dotychczasowe doświadczenia w nowym świetle, biorąc pod uwagę odpowiednie podejścia historyczne¹¹.

Muzeum jako instytucja socjokulturowa przechodzi głębokie przemiany, trudności związane z nową identyfikacją, ze względu na złożoność ekonomicznych, politycznych i kulturowych przemian współczesnego społeczeństwa. W tym kontekście istotne jest, że aby było ono zdolne do przetrwania we współczesnym świecie to, powinno zachować swoją społeczno-kulturową specyfikę, zdolność do gromadzenia i przekazywania społeczno-kulturowego dziedzictwa ludzkości, narodu, społeczeństwa w nowy sposób¹².

W tym sensie ciekawe wydaje się stanowisko, które definiuje muzeum jako swego rodzaju „strefę kontaktową”, gdzie kultury spotykają się i „pojmują się” w procesie komunikacji w sytuacji przymusu, nierówności i konfliktu. Jednocześnie takie podejście przekształca muzeum w otwarte centrum dialogu i prawdziwą przestrzeń współpracy między ludźmi różnych kultur i narodowości¹³. W takim ujęciu cel wizyty w muzeum definiuje możliwość wyrażania opinii o potencjale wystawy muzealnej, wyrażania krytycznej oceny prezentowanych eksponatów, spojrzenia z różnych stron na proponowane wersje historii, czy też rozwijania elementów krytycznego myślenia, samodzielności i niezależności w ocenie przeszłych wydarzeń.

Moim zdaniem, żadna przestrzeń muzealna, szczególnie bezpośrednio związana z „polityką pamięci”, nie powinna generować u zwiedzających czarno-białego myślenia, podziałów, które koncentrując się na negatywnych aspektach historii, kreuje wrogów. Zamiast tego powinna ona zapewniać szerokie możliwości wyboru własnej historii, własnego systemu wartości, rozwijania myślenia wieloperspektywicznego, podkreślać znaczenie unikania negatywnych scenariuszy z przeszłości w przyszłości.

» 11 A.V. Karamanov, *Osoblivosti mizhkulturnoyi interpretatsiyi „vazhkih tem” minulogo u muzeynomu prostori: pedagogichniy aspekt*, [w:] *Muzey – platforma suspilnogo dialogu: materialy Mizhnarod. nauково-prakt. konf. do 125 richnitsi Lvivskogo Istorichnogo muzeyu*, red. R. Czmełyk, Lvivskiy Istorichniy muzey, 5 zhovt., Lviv 2018, s. 352-353.

» 12 L.S. Imennova, *Muзей v sotsiokulturnoy sisteme obschestva: missiya, tendentsii, perspektivy*, Avto-ref. dis. ... dokt. kulturologii: 24.00.01 / Mosk. gos. un-t kultury i iskusstv, Moskva 2011, s. 3-5.

» 13 V.I. Ananov, *Kontsept „muzeya kak kontaktnoy zony” v sovremennoy zarubezhnoy istoriografii*, [w:] *Vestnik Moskovskogo universiteta*, Ser. 19, *Lingvistika i mezhkulturnaya kommunikatsiya*, Moskva 2017, nr 1, s. 83-87.

Jest to szczególnie istotne dla dzieci i młodzieży, która jest niezwykle emocjonalna, wrażliwa i narażona na manipulację. W przeciwnym razie takie muzea skazane będą na zapomnienie i zaniedbanie, a ich ekspozycje nie do zaakceptowania.

W związku z tym można próbować określić warunki organizowania zajęć praktycznych ze studentami i uczniami w muzeach oraz w miejscach pamięci. Według T. Kranza, niezbędne do tego są:

- jasno określona motywacja uczestników;
- sformułowanie ogólnego celu zajęć;
- wybranie niezbędnej metody i formy pracy ze zwiedzającymi, łączącą pracę indywidualną i grupową;
- rozwijanie twórczego myślenia;
- podkreślanie samodzielnej pracy uczestników, w celu rozwijania własnych poglądów i przekonań¹⁴.

Dla skuteczności takich działań koniecznym jest stworzenie stanu emocjonalnego wśród zwiedzających poprzez wewnętrzny konflikt, stymulowanie przeżycia tego konfliktu podczas wizyty w muzeum, a następnie dania prawa wyboru dla wartościowego rozumienia ekspozycji.

Mechanizmy „zapamiętywania” i „zapominania” są ważnymi pojęciami muzealnymi, które umożliwiają indywidualizację procesu muzealno-pedagogicznego, przyczyniając się do kształtowania pamięci historycznej i zbiorowej. Jednocześnie mogą one mieć niebezpieczny charakter w związku z możliwymi negatywnymi skutkami oddziaływania nadmiernej ideologizacji ekspozycji muzealnej i rozmieszczania pseudopatriotycznych pokazów procesów historycznych, faktów, zjawisk.

Potwierdza to po raz kolejny potężny edukacyjny potencjał muzeów, który wymaga za każdym razem większej uwagi i wysiłku w celu jego aktualizacji, ujawnienia i popularyzacji wśród możliwie największej liczby odbiorców. ●

» 14 T. Kranz, *Pedagogika pamięci jako forma edukacji muzealnej*, http://www.majdanek.eu/media/files/education/1/pedagogika_pamieci_jako_forma_edukacji_muzealnej.pdf (dostęp: 20.02.2019).

